

01

**Péter
AGÁRDI**

Budimpešta

Pregledni znanstveni rad

Suvremenik koji nedostaje: „anti-postmoderni” Ferenc Fejtő*

Prije deset godina preminuo je Ferenc Fejtő koji bi 2019. imao 110 godina. Čast nam je i radost što smo ga se mogli prisjetiti u Zagrebu, njegovom najdražem gradu, na simpoziju znanstvenog karaktera. Možda najljepše stranice Fejtőve prve knjige, Sentimentalnog putovanja, svjedoče o njegovoj strasti prema Zagrebu: „A sada kad ponovno hodam po tvojim skrovitim uličicama, vidim i razumijem zašto te s toliko vjerna srca volim. [...] tvoje su kuće lijepo i građene s ukusom, čak su i po boji ugodno usklađene, postoji neki tvoj »štih«”.¹

Okrugle obljetnice nude priliku da se prisjetimo i analiziramo svestrani rad nekadašnjeg suradnika u dnevnom listu Népszava (Glas naroda), prijatelja i kritičara Attila Józsefa, povjesničara-esejista mladenačkog duha čak i u zreloj dobi. Minule su godine žalovanja, samoopravdavajuće, apologetske geste ionako su bile strane Fejtőu. U njegovoj karijeri našle su se oštre umjetničke i političke promjene, iluzije i razočarenja, uvijek se i sa skoro svima prepirao, nerijetko je i gadno pogriješio, no bio je sposoban za samokorekciju. Ipak, danas se već jednosmisleno vidi liberalno ljevičarski, demokratsko socijalistički

* Pisano nakon održanog izlaganja na Simpoziju o Ferencu Fejtőu 12. listopada 2018. u Zagrebu. Dio teksta objavljen je 27. kolovoza 2018. u prilogu Szép Szó dnevnog lista Népszava. https://nepszava.hu/3013278_kortarsunk-fejto-ferenc

¹ Ferenc Fejtő, *Sentimentalno putovanje*, (Zagreb: Durieux, Dubrovnik: Dubrovnik University Press, 2003), 27–28.

temelj i postojan pogled na svijet njegova zrelog doba. Nije samo Fejtöv prijatelj Attila József izašao iz – rabeći Assmannovu terminologiju² – vidokruga komunikativnog sjećanja i tako postao „predmetom” kulturnog sjećanja, polako i samog Fejtöa čeka ova „sudbina”, premda ima još nekolicina nas za koje su osobne, komunikativne uspomene o njemu još žive. Iz potrebne povijesne udaljenosti – po zahtjevu znanstvenog sjećanja – na vagu se može i potrebno je staviti njegov značaj, pisanje i njegova uloga kako u mađarskoj nacionalnoj, tako i u europskoj humanističkoj kulturi. U isto vrijeme bez kanonizacije, aktualizacije i historizacije mogu se rekonstruirati i naglasiti brojne trajne teze njegova povijesnog shvaćanja i sustava vjerovanja koje su ga nadživjele, a koje su osobito aktualne na početku 21. stoljeća. Htio bih spomenuti samo nekoliko aspekata kao uvod u ove nove mogućnosti tumačenja.

Njegovi nekadašnji i današnji partneri i suparnici u diskusijama često su ga optuživali i optužuju ga da je „nenacionalan”, ne uzimajući u obzir činjenice, a prvenstveno njegove izvrsne eseje u kojima tematizira mađarsku nacionalnu književnost. Nadugačko bi se dalo pobijati ovu klevetu, no ta ga obrana ne bi bila dostojna. Kada je 1934. došlo na red njegovo putovanje u Dalmaciju, a potom pisanje ove sentimentalne knjige eseja, Zagreb više nije pripadao Mađarskoj, ali ga je Fejtö prikazao kao jednu od svojih domovina, današnjim izrazom kao izvandomovinski grad. Onkraj mnogojezičnosti njegovih obitelji, predaka, rodbine s empatijom je – bogatom ironijom i samoironijom – pisao o hrvatskim i srpskim umjetnicima (na primjer o Krleži, Meštroviću, Dobroviću), osuđivao je nacionaliste raznih predznaka i trudio se zastupati i stvoriti svojevrsnu srednje-istočno europsku samosvijest. (U ovom pogledu na sličan način kao i László Németh s kojim je o drugim temama oštro polemizirao.) To što se izjašnjavao „patriotom Monarhije” također potječe iz toga, a ne iz nostalgije prema Habsburškom Carstvu.

U jednom svojem rijetko citiranom intervjuu priznaje: „Čovjeku njegova sudbina može dati i više domovina. U meni su tako domovine prisutne u slojevima. Ono mjesto gdje se čovjek rodi i uz koje ga vežu uspomene iz djetinjstva, to je najdublja domovina [Nagykanizsa], a zatim mogu doći druge domovine. Druge domovine meni su na primjer Zagreb gdje se rodila moja majka.”³ Domovina mu je postala i Francuska gdje je proveo mnoga desetljeća, najprije kao izbjeglica i emigrant, a zatim kao međunarodno priznati povjesničar i pisac, publicist, profesor velikog ugleda. „Više domovina” nije ga oslabilo, upravo suprotno, ojačale su ga, produbile njegovo mađarstvo i osjećaj odgovornosti prema Mađarskoj kao pisca. Čak i onda, štoviše pogotovo kada je kritizirao stanje u zemlji i vlade krajem 1930-ih, u vrijeme Rákosijsve ere, nakon 1956. i

² Jan Assmann, *A kulturális emlékezet*, (Budapest: Atlantisz, 1999).

³ Kövesdi Zsuzsa, „Az embernek több hazát is adhat végzete”: Beszélgetés Fejtő Ferencsel, *Kritika* 10 (1989): 31–33.

kasnije. Posjet uredništva lista Szép Szó (Lijepa riječ) Čehoslovačkoj u jesen 1937. (na kojem bolesni Attila József više nije mogao sudjelovati), te njegov odjek ocrtava taj multikulturalni mađarski patriotizam. Na napade zbog tog posjeta ovako je reagirao na stranicama dnevnog lista Népszava: nasuprot većem i manjem imperijalizmu domaćih i stranih demagoga koji se pozivaju na »nacionalne interese«: „mi imamo druge zamisli u pogledu na domoljublje, manje je u njima fraza, puno su realnije i ujedno idealističke. U toj nas je našoj zamisli – koja je, vjerujem, istovjetna mnijenju cijele nove mađarske književnosti – naš put u Čehoslovačku [...] učvrstio. Prema toj zamisli najveći grijeh protiv naroda jest: suprotstaviti »nacionalni interes« nacionalnom interesu. Oni koji nas napadaju, naši suparnici žive od potpirivanja ove tobožnje suprotnosti. Oni smatraju, odnosno barem tako kažu, da je mađarska ljevica nenaacionalna jer s jedne strane svojim kritičkim radom daje uporište šovinističkoj agitaciji vanjskih zemalja, a s druge strane manjinskom mađarstvu uskraćuje iluziju koja mu je potrebna: da su prilike u matičnoj državi besprijeorne. [...] Mi osuđujemo iluzionizam jer smatramo da je štetan za državu. Dobro znamo da je radi očuvanja manjinskog mađarstva, nacionalnog osjećaja i samosvijesti potrebno, tj. bilo bi potrebno, saznanje da matična država počiva na čvrstim i trajnim temeljima. Ali upravo zato što to znamo, jer osjećamo tu odgovornost – od našeg putovanja još i izraženije – ne želimo da to znanje bude čista iluzija, već želimo poraditi upravo na tome da bude znanje o zbilji. [...] Manjinsko mađarstvo u njegovoj borbi za potpunu, ljudsku pravnu jednakost i kulturnu slobodu ne može potpomagati nitko drugi doli onaj koji se i na području svoje države bori za slobodu i socijalnu reformu. [...] Nacionalni interes, dakle, ne može biti drugo, nego ono što je doista interes nacije, s ove ili s one strane granice.“⁴ Sve to napisano je prije 81 godinu; kao da „je vrijeme stalo“.

Što se tiče sadržaja Fejtővog pojma slobode: u nebrojenim mađarskim, francuskim, talijanskim člancima, kao i brojnim knjigama, pisao je o tome što po njemu znači sloboda individue i od nje neodvojiva demokracija. U našem je vremenu crta razdvajanja to je li pobjednik višestranačkih izbora „pristaša ili nije parlamentarne demokracije, ili pak u demokraciju želi uvesti, odnosno primijeniti populizam kao vodeće načelo. Nemojmo zaboraviti da se parlamentarna demokracija ne smije brkati s isključivom vladavinom većine, što potvrđuje praksa onih europskih država u kojima većina mora poštivati prava oporbe.“⁵

Neću dalje prebirati po onome što je Fejtő pisao. Nema potrebe za stvaranjem kulta ili monumenta, niti za stvaranjem slogana iz rečenica istrgnutih iz konteksta, ali je potrebno – ponajviše nama koji tu ostajemo i piscima generacije naše djece, unučadi – čitati i tumačiti njegova djela. Sve to naravno zahtije-

⁴ Ferenc Fejtő, „Levél a hazafiúszágról“, *Népszava*, 31. kolovoza 1937.

⁵ Ferenc Fejtő, „A választások tipológiája“, *Népszava*, 4. veljače 2006.

va kolektivni diskurs, kao i stručne i kulturne napore. Možemo se nadati da će se ti napori produbiti: proteklih desetljeća dosta toga se dogodilo na području istraživanja Fejtöa i recepcije Fejtöa. U Fehérvárcsurgóu, sjedištu Zaklade „Károlyi József” pokrenuta je obrada Fejtövih poklonjenih knjiga i rukopisa, kao i izgradnja jednog sveeuropskog duhovno-istraživačkog mjesta.⁶ Fejtövo rodno mjesto Nagykanizsa i Zaklada „Fejtő Ferenc” koja tamo djeluje također su preuzeli ozbiljnu ulogu u očuvanju njegova spomena (konferencija, spomen-soba, spomen-ploča). Čak je u dva izdanja svjetlo dana ugledala knjiga intervjua Anite Földes u kojoj su, osim ostarjelog Fejtöa, progovorili i njegovi prijatelji, svjedoci njegova života.⁷ Dnevni list Népszava neprekidno drži budnim duh svog suradnika socijaldemokrata; Kossuth Kiadó je pak moderni izdavač njegovih brojnih knjiga. Potonji je nedavno objavio napetu i polemičnu knjigu studija Tamása Bartusa i Eszter Petronelle Soós pod naslovom *A mégiscsak szociáldemokrata* (Ipak samo socijaldemokrat),⁸ koja je predstavila zanimljive ulomke iz njegova do sada nepoznatog ratnog dnevnika i potaknula raspravu u tisku. Poglavlja o povijesti recepcije u kritičkom izdanju dvije podeblje zbirke studija i članaka Attila Józsefa napisanih između 1930. i 1937. godine također su još više doprinijela razumijevanju osjetljivosti i značaja Fejtövog tadašnjeg pisanja glede prepoznavanja i odavanja priznanja njegovim pjesničkim kvaliteta.⁹ Mogao bih nizati još puno znanstvenih i kulturnih inovacija koje su se u proteklom desetljeću bavile Fejtöm, no ne bih želio svoj prikaz svesti samo na bibliografski uvid u njegov rad. Ipak, autoru ovih redaka, koji je o Fejtöu napisao dvije knjige,¹⁰ „kao zadovoljština” služi ova živa pažnja – ponajprije mlađe generacije njegovih istraživača, a taj je doživljaj, štoviše radost potvrdio i zagrebački simpozij.

Neka ovaj zagrebački susret također bude i programatske prirode kako bi potaknuo daljnja istraživanja i stručne radove: ponajviše su potrebne nove publikacije, rasprave, analize:

1. Vrijeme je da se sastavi jedna potpuna – barem digitalna – mađarska i međunarodna bibliografija Fejtövih radova i njihove recepcije.
2. U zaseban bi svezak trebalo sakupiti njegove studije o književnosti i javnom životu „rasute” u emigraciji, rasprave objavljene u emigraciji između 1938. i 1990. godine, na primjer iz časopisa Haladás (Napredak), Szoci-

⁶ <https://www.karolyi.org.hu/> Preuzeto: 28. prosinca 2018.

⁷ Földes Anita, *Átélttem egy évszázadot: Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel*, (Budapest: Scolar, 2013, 2014).

⁸ Bartus Tamás–Soós Eszter Petronella, *A mégiscsak szociáldemokrata: Tanulmányok Fejtő Ferencről*, (Budapest: Kossuth, 2017).

⁹ Tverdota György, Veres András ur. József Attila *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*, (Budapest: L'Harmattan, 2018. I–II.)

¹⁰ Agárdi Péter, *Értéktrend és kritika: Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*, (Budapest: Gondolat, 1982); također i: *Fejtő Ferenc testamentuma*, (Budapest: Kossuth, 2009).

alizmus (Socijalizam), iz jugoslavenskih listova, iz časopisa Új Látóhatár (Novi obzor), Irodalmi Újság (Književne novine).

3. Bilo bi poučno i u mađarskom prijevodu objaviti njegov stručni rad o Baudelaireu napisan na francuskom, kao i diplomski rad o Stefanu Georgeu napisan na njemačkom jeziku.
4. Do danas nije objavljena njegova velika studija o Rajkovoju parnici koja se čuva u rukopisu.
5. Mogao bi se izraditi jedan veći izbor iz njegove ogromne korespondencije na mađarskom, francuskom, talijanskom i njemačkom jeziku, među ostalim i iz razdoblja časopisa Szép Szó, te pokušaja njegovog ponovnog oživljavanja nakon 1945. godine: postoje i prijepisi vrijednih dokumenata iz njegove korespondencije sa Zoltánom Gáspárom, Aladárom Komlósem, Andorom Némethom i Zsigmonom Remenyikom.
6. Paradoksalno je da u današnjoj „službenoj” mađarskoj javnosti pod „nacionalnom anatemom” stoji zajedno sa svojim negdašnjim partnerom u diskusijama, Györgyem Lukácsem: povrh svega toga, njihova veza vidljiva u burnim i oštrim polemikama može poslužiti kao model, i vapi za izrazito poučnom dokumentacijom i monografskom obradom.

Svezak odabrane publicistike na materinjem i stranim jezicima koje je objavljivao nakon promjene režima mogao bi se publicirati kao osjetljiva povijesna pouka – zajedno s njegovim nadama, greškama i pogodcima.

Mogao bih i dalje nabrajati što bi sve bilo potrebno istražiti, no i iz ovoga je razvidno da cilj nije samo pusta Fejtőva ostavština, naime te teme prodiru u osnovna pitanja mađarske nacionalne kulture, međunarodne ljevice, odnosno socijaldemokracije, univerzalnog humanizma i političkog razmišljanja u doba globalizacije 20. i početka 21. stoljeća. Vrijeme je da započne jedan sistematičan znanstveno i kulturnoorganizacijski rad takvog smjera: tomu je potrebna još „samo” pametna, stručna i učinkovita koordinacija, odnosno treba naći izvor financiranja, kao i stvoriti dobrohotnu duhovnu auru nužnu za zahtjevne diskurse. Štoviše, i danas bi bio prijeko potreban Fejtőv etos, njegov međunarodni polemički ugled. „Opet sam dospio u situaciju – napisao je 2005. godine, u vrijeme stote obljetnice rođenja Attila Józsefa, pristavši uz lijevo orijentirane, socijaldemokratske vrijednosti – da se moram boriti upravo za one stvari i misli koje smo 30-ih godina podržavali na stranicama časopisa Szép Szó. [...] Točnije za europejstvo, humanizam, istinsko domoljublje.”¹¹ Kao da se ovaj kontekst ponovo stvarao u desetljeću nakon Fejtőve smrti, uz nemalu razliku što je značajno sužena mogućnost istupanja sa stajalištima poput Fejtővih.

¹¹ Kis Tibor, „Az európai szociális modell életképes”: Interjú Fejtő Ferencsel az unió válságáról, a blairizmusról, a magyar belpolitikáról és a József Attila-centenáriumról, Népszabadság, 23. srpnja 2005.

Ferenc Fejtő je suvremenik koji nam nedostaje. No njegovo životno djelo nije suvremeno samo iz ovog aktualnog aspekta. Od njegovih konkretnih poruka koje se danas mogu prepoznati, za nas smatram bitnim ponajprije njegov globalni svjetonazor, vedrinu pomiješanu s resignacijom, odgovorna razmišljanja prožeta humorom. Fejtő je ozbiljnim uzimao racionalno nasljeđe prosvjetiteljstva dok je istovremeno bio prijemčiv za vjere, mitove i zablude, sociopsihološke pojave i kolektivne osjećaje. Nedostajala mu je znanstvena samouvjerenost koja na sve nalazi odgovor, teleološki optimizam vulgarmarksizma, ali i oholost neoliberalizma. Istovremeno je odbacivao gotovo cinično negiranje svih vrijednosti postmoderne, „bezideološke ideologije” i eklekticizam, relativizaciju koja povijesne tokove pretvara u „velike pripovijesti”, umanjivanje svjetonazora i diskurs koji propituje načelo razvoja. Znam da postmodernizam znači puno toga, ima brojne konotacije. Ne smatram ga štetnim, samoobmanjujućim, negativnim terminus technikusom.¹² Ipak, postavši modom, postmodernizam ipak izražava jedno shvaćanje prema kojemu „su svi u pravu”, bez vrijednosnih normi, jer – prema tom shvaćanju – umjesto objektivnih povijesnih tokova (naravno ne lako uočljivih) „stvarnost se utjelovljuje u jeziku”. Fejtő je kao povijesničar-esejist krenuo iz stalnih vrijednosnih načela, povijesnih činjenica, povezanosti i iskustava (iako se poneko od njih i izmijenilo tijekom proteklih osam desetljeća njegove duhovne plodnosti). Humanističko poimanje svijeta smatrao je ranjenim, ali takvim da ga se treba očuvati i kreativno obnoviti; progresiju i europski patriotizam sveljudskom, društvenom i nacionalnom normom. Nije vjerovao u linearnost napretka koja sve rješava, no jest u ono što je Attila József izrazio kao: „patnja se profinjuje”. Razmišljao je iz perspektive antistalinističkog demokratskog socijalizma (utopije?), no zbog širenja njemačkog fašizma, navale krajnje desnice u domovini i krize samouništavajuće ljevice i sam je imao isti onaj temeljni dojam kakav je imao i pjesnik koji je u svojoj velikoj – premda nedovršenoj – filozofskoj studiji *Hegel – Marx – Freud* iz 1937. ovako prozborio: „kako je moguće [...] da polovica građana jedne države od šezdeset milijuna ljudi povijesnim ciljem danas smatra rasnu čistoću?”¹³

Unutarnji intimni kult, lirska privlačnost i misaono-poetska svježina Attile Józsefa oživljena je u „njegovim najljepšim pjesmama iz starije dobi” koje su 1990-ih napisali poznati mađarski pjesnici.¹⁴ S obzirom na Fejtőv odgovorni svjetonazor, polemički entuzijizam, humor mudraca i filantropski stav –

¹² Usp: Agárdi Péter, *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, (Budapest: Napvilág, 2015): 202–210.

¹³ József Attila, *Hegel – Marx – Freud*, u: György Tverdota i András Veres ur., *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*, (Budapest: L'Harmattan, 2018. II. kötet: 1229).

¹⁴ Zelki János szerk. „Már nem sajjog”: *József Attila legszebb öregkori versei*, (Budapest: Balassi, 1994.)

pretpostavljajući što bi mislio o tendencijama pojedinih razdoblja, odnosno o mađarskim zbivanjima – „mogla bi se napisati” i njegova posthumna knjiga: „Sentimentalno putovanje u 21. stoljeću. Najljepši eseji Ferenc Fejtőa koji je prošao stotu”. Vjerojatno bi dao za pravo redigiranim definicijama koje ga imitiraju, štoviše, dobro bi im se nasmijao „iznad oblaka”.

Preveo Dávid Karácsonyi

(Rad je preveden u sklopu seminara Književno prevođenje ak. god. 2018/19.

Voditeljica: Kristina Katalinić)

Literatura

Agárdi, Péter. *Értékrend és kritika: Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*. Budapest: Gondolat, 1982.

Agárdi, Péter. *Fejtő Ferenc testamentuma*. Budapest: Kossuth, 2009.

Agárdi, Péter. *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Budapest: Napvilág, 2015.

Assmann, Jan. *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz, 1999.

Bartus, Tamás–Soós, Eszter Petronella. *A mégiscsak szociáldemokrata: Tanulmányok Fejtő Ferencről*. Budapest: Kossuth, 2017.

Fejtő, Ferenc. „Levél a hazafiúságról”. *Népszava*, 31. kolozov 1937.

Fejtő, Ferenc. *Sentimentalno putovanje*. Zagreb: Durieux, Dubrovnik: Dubrovnik University Press, 2003.

Fejtő, Ferenc. „A választások tipológiája”. *Népszava*, 4. veljače 2006.

Földes, Anita. *Átélttem egy évszázadot: Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel*. Budapest: Scolar, 2013, 2014.

Kis, Tibor. „Az európai szociális modell életképes”: Interjú Fejtő Ferencsel az unió válságáról, a Blairizmusról, a magyar belpolitikáról és a József Attila-centenáriumról. *Népszabadság*, 23. srpnja 2005.

Kövesdi, Zsuzsa. „Az embernek több hazát is adhat végzete”: Beszélgetés Fejtő Ferencsel. *Kritika* 10 (1989): 31–33.

Tverdota, György i Veres, András ur. *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*. Budapest: L'Harmattan, 2018. I–II.

Zelki, János, ur. „Már nem sa jog”: *József Attila legszebb öregkori versei*. Budapest: Balassi, 1994.

<https://www.karolyi.org.hu/> (Preuzeto: 28. prosinca 2018.)

Hiányzó kortársunk: az „anti-posztmodern” Fejtő Ferenc

Áttekintés a halála óta eltelt évtized Fejtő-kutatásairól: tudományos eredmények és új feladatok; szövegkiadás, levelezésgyűjtemény, publicisztikai válogatás stb.

Vajon beilleszthető-e Fejtő életműve az ideológiákból, a „nagy elbeszélések”-ből való kiábrándulással igazolni vélt (persze nagyon is ideologikus) posztmodern diskurzusba? Nem inkább a „rég” világnézetek küzdelmeinek már csupán történeti dokumentumaként olvasható ez a szövegtömeg? Vagy ellenkezőleg: az elmúlt évtizedek poszt-posztmodern elbeszélései nagyon is aktualizálják fontos témáit és álláspontját? Netalán újra a „korszerűtlen beszélgetések” (Fejtő 1936) korát éljük? Mi ezekből a maradandó és mi a napi érdekű? „A Monarchia patriótája” önminősítés szolgálhat-e adalékul a kiéleződő nemzeti, globalizációs, nemzetiségi és emigrációs problematikához? Miként szól a mához a több mint 80 éves „Érzelmes utazás”? Rendelkezik-e kánonalakító relevanciával Fejtő kulturális tájékozódása, művelődésfelfogása a XXI. század első harmadában?

Kulcsszavak: „Érzelmes utazás”, „Szép Szó”, hazafiság, migráció, József Attila, kutatási feladatok

01

**AGÁRDI
Péter**

Budapest

Hiányzó kortársunk: az „anti-posztmodern” Fejtő Ferenc*

Tíz évvel ezelőtt halt meg és 2019-ben lenne 110 éves Fejtő Ferenc. Megtisztelő és örömteli, hogy Zágrábban, legkedvesebb városában emlékezhettünk rá egy tudományos igényű szimpóziumon. Fejtő első könyvének, az *Érzelmes utazásnak* talán a legszebb lapjai vallanak a Zágráb iránti szenvedélyéről: „s hogy most járom zegzugos utcáidat, látom, megértem, miért szeretlek oly hűségesen. [...] Szépek és ízlésesek házaid, még a színük összhangja is kellemes, van »levegőd«”.¹

A kerek évfordulók alkalmat kínálnak arra, hogy felidézzük és elemezzük a *Népszava* egykori munkatársa (2005-től örökös főszerkesztője), József Attila értő kritikus-barátja, a pátriárka életkorában is friss szellemű esszéista-történész sokoldalú munkásságát. Túlvagyunk a gyászéveken, Fejtőtől egyébként is idegenek voltak az apologetikus, az önigazoló gesztusok. Voltak pályáján éles politikai és műfaji váltások, illúziók és csalódások, mindig s szinte mindenkivel vitatkozott, nem egyszer nagyokat tévedett is, de képes volt önkorrekcióra. Mindazonáltal érett korszaka világnézetének liberális baloldali, demokratikus szocialista alapvetése és folytonossága ma már egyértelműnek látszik. Nemcsak Fejtő barátja, József Attila került ki – Assmann terminológi-

* Készült a zágrábi Fejtő-szimpóziumon 2018. október 12-én tartott előadás nyomán. Egy része megjelent a *Népszava* 2018. október 27-i *Szép Szó* mellékletben. https://nepszava.hu/3013278_kortarsunk-fejto-ferenc

¹ Fejtő Ferenc, *Érzelmes utazás*, [1936] (Budapest: Kossuth, 2008³⁰): 26–27.

áját használva² – a *kommunikatív emlékezet* látóköréből és lett „tárgya” a *kulturális emlékezetnek*, hanem lassan magára Fejtőre is ez a „sors” vár, bár vagyunk még néhányan, akiknek személyes, kommunikatív emlékei is elevenek róla. Kellő történelmi távolságból – a *tudományos emlékezet* igényével – mérlegre lehet és szükséges is tenni jelentőségét, írástudását és szerepét a magyar nemzeti, valamint az európai humanista kultúrában. Ugyanakkor kanonizálás, aktualizálás és historizálás nélkül rekonstruálható, nyomatékosítható történelemszemléletének és gondolatrendszerének számos maradandó, őt túlélő, a XXI. század elején különösen időszerű mondanivalója. Csak néhány szempontot szeretnék fölvetni ezeknek az újraértelmezési lehetőségeknek a nyitányaként.

Egykori és mai vitapartnerei, ellenfelei gyakran vádolták, vádolják őt „nemzetiellenséggel”, semmibe véve a tényeket, köztük a magyar nemzeti irodalommal foglalkozó kitűnő esszéit. Hosszan lehetne cáfolni ezt a rágalmat, de méltatlan lenne hozzá ez a védekezés. Amikor 1934-es dalmáciai utazására, majd az érzelmes esszékönyv megírására sor került, Zágráb már nem Magyarországhoz tartozott, de Fejtő egyik hazájaként, mai kifejezéssel külhoni városként mutatta be. Családja, rokonsága, fölmenői soknyelvűségén túl – iróniában és öniróniában bővelkedő – empátiával írt horvát és szerb művészekről (például Krležáról, Meštrovićról, Dobrovićról), bírálta a különböző előjelű nacionalizmusokat és törekedett valamiféle *kelet-közép-európai kulturális öntudat* „megalkotására”, képviselőre. (E tekintetben Németh Lászlóval rokon módon, akivel más témákban persze élesen polemizált.) Az, hogy a „Monarchia patriótájának” vallotta magát, szintén ebből és nem a Habsburg Birodalom iránti nosztalgiából fakad.

Egy ritkán idézett interjújában ezt vallja: „Az embernek több hazát is adhat végzete. Bennem, ugye, rétegekben vannak a hazák. Az a hely, ahol az ember megszületik és ahová gyerekkori emlékei fűzik, az a legmélyebb haza [Nagykanizsa], és azután jöhetnek még más hazák. Más haza nekem például Zágráb [...], ahol az anyám született.”³ Hazája lett Franciaország is, ahol évtizedeket töltött el először *menekültként*, *emigránsként*, majd nemzetközileg elismert, nagy tekintélyű történész-íróként, publicistaként, tanárként. A „több haza” nem gyengítette, ellenkezőleg erősítette, elmélyítette magyarságát, írástudói felelősségérzetét Magyarország iránt. Akkor is, sőt annál inkább, amikor bírálta állapotát, kormányzatait az 1930-as évek végén, a Rákosi-korszakban, 1956 után és később. A Szép Szó szerkesztőinek 1937. őszi csehszlovákiai látogatása (melyen a beteg József Attila már nem vehetett részt), valamint ennek visszhangja is ezt a *multikulturális magyar patriotizmust* tükrözi. A látogatás

² Jan Assmann, *A kulturális emlékezet*, (Budapest: Atlantisz, 1999).

³ Kövesdi Zsuzsa, „Az embernek több hazát is adhat végzete”. Beszélgetés Fejtő Ferencsel, *Kritika* 1989. 10. sz. 31–3.

miatt őket ért támadásokra így reagált a *Népszava* hasábjain: a »nemzeti érdekre« hivatkozó hazai és külföldi demagógok nagy és kis imperializmusával szemben „nekünk más elképzelésünk van a hazafiasságról, kevésbé szólamos, sokkal reálisabb s egyben eszményibb. Ebben az elképzelésünkben – amely egyébként hitem szerint az új magyar irodalom egészének vélekedésével azonos – csehszlovákiai utunk [...] megerősített. Ez elképzelés szerint a legnagyobb bűn a nemzet ellen: szembeállítani a »nemzeti érdeket« a nemzet érdekével szemben. Támadóink, ellenségeink e mondvacsinált ellentét szításából élnek. Ők azt tartják vagy legalábbis mondják, hogy a magyar baloldal nemzetietlen, mert egyrészt kritikai működésével támpontot ad a külállamok sovinizta agitációjának, másrészt a kisebbségi magyarságot megfosztja attól az illúziótól, amelyre szüksége volna: hogy anyaországa állapotai kifogástalanok. [...] Mi elítéljük az illuzionizmust, mert ártalmasnak tartjuk az országra. Tudjuk jól, hogy a kisebbségi magyarságnak, nemzeti érzésének és önérzetének fenntartása végett szüksége van, szüksége volna arra a tudatra, hogy anyaországa erős és tartós alapokon áll. De épp mert ezt tudjuk, mert ezt a felelősséget – s utunk óta fokozottabban – átérezzük, nem akarjuk, hogy ez a tudat merő illúzió, hanem azért akarunk dolgozni, hogy *valóság tudata* legyen. [...] A kisebbségi magyarságot harcában, amelyet a teljes emberi egyenjogúságért és kulturális szabadságért folytat, nem támogathatja más, mint aki a maga háza táján is szabadságért és szociális reformért harcol. [...] Nemzeti érdek tehát nem lehet más, mint ami a nemzet érdeke, határon innen és túl.”⁴ Mindez 81 évvel ezelőtt íródott; mintha „állni látszanék az idő”.

Ami Fejtő *szabadság-fogalmának* a tartalmát illeti: megszámlálhatatlan magyar, francia, olasz cikkben és jó pár könyvében írt arról, mit is jelent szerinte az individuum szabadsága és a tőle elválaszthatatlan *demokrácia*. A választóvonal szerinte korunkban az, hogy a többpártrendszerű választásokat megnyerő győztes „híve-e vagy sem a parlamentáris demokráciának, vagy inkább egy vezérelvű, populista módját kívánja bevezetni vagy alkalmazni a demokráciának. Ne felejtjük el, hogy a parlamentáris demokrácia nem tévesztendő össze a többség kizárólagos uralmával, amit azoknak az európai államoknak a gyakorlata bizonyít, ahol a többség tiszteletben kell, hogy tartsa az ellenzék jogait.”⁵

Nem szemelgetek tovább Fejtő írásaiból. Kultuszra, szoborrá merevítésre nincs szüksége, kontextusból kiragadott mondatok szlogenné merevítésére sem, de arra igen – leginkább nekünk, itt maradóknak és gyermekeink, unokáink nemzedékei írástudóinak –, hogy olvassuk és értelmezzük munkáit. Mindez természetesen kollektív diskurzust igényel s nem utolsósorban szak-

⁴ Fejtő Ferenc, „Levél a hazafiúságról”, *Népszava*, 1937. október 31.

⁵ Fejtő Ferenc, „A választások tipológiája”, *Népszava*, 2006. február 4.

mai és kulturális erőfeszítéseket. Van alapunk arra, hogy reménykedjünk ezek szélesedésében: az elmúlt évtizedben nem kevés történt a *Fejtő-kutatás* és a *Fejtő-recepció* terén. Fehérvárcsurgón a *Károlyi József Alapítvány* székhelyén megindult Fejtő odaajándékozott könyveinek, kéziratainak földolgozása és egy európai szellemi kutatóhely kiépítése.⁶ Nagykanizsa, Fejtő szülővárosa és az ott működő *Fejtő Ferenc Alapítvány* szintén komoly szerepet vállalt emlékének ápolásában (konferencia, emlékszoba és emléktábla). Két kiadásban is napvilágot látott Földes Anita interjúkötete, amelyben az idős Fejtő mellett életének tanúi, barátai is megszólaltak (*Átélttem egy évszázadot*).⁷ A *Népszava* folyamatosan ébren tartja szociáldemokrata munkatársának szellemiségét; számos könyvének modern publikálója pedig a *Kossuth Kiadó*. Ez utóbbi jelentette meg a közelmúltban Bartus Tamás és Soós Eszter Petronella izgalmas és polemikus tanulmánykötetét is Fejtőről *A mégiscsak szociáldemokrata* címmel,⁸ amely ez idáig ismeretlen háborús naplójából is érdekes szemelvényeket közölt és vitát is generált a sajtóban. A József Attila 1930 és 1937 közötti tanulmányai és cikkei két vastos kötet kritikai szövegkiadásának recepciótörténeti fejezetei a korábbiaknál is egyértelműbbé tették Fejtő korabeli írásainak érzékenységét és jelentőségét a költő nagyságrendjének felismerésében és méltatásában.⁹ Sorolhatnák még sok mindent az elmúlt évtized Fejtővel foglalkozó tudományos és kulturális innovációjából, de nem szeretném bibliográfiai szemlézésre egyszerűsíteni figyelemfelhívó áttekintésemet. Mindazonáltal e sorok írójának, aki két könyvet is elkövetett Fejtőről,¹⁰ „elégítélül” szolgál ez az eleven figyelem – nem utolsósorban a fiatal nemzedék kutatói részéről, s ezt az élményt, sőt örömet a zágrábi szimpózium is visszaigazolta.

Hadd legyen ugyanakkor ez a zágrábi találkozó egyúttal *programadó* jellegű is a további *kutatások*, a szakmai teendők serkentésére: felettébb szükség van új publikációkra, vitákra, elemzésekre:

- Ideje összeállítani egy teljes – legalább digitális – magyar és nemzetközi bibliográfiát Fejtő írásairól és recepciójukról.
- Kötetbe kellene gyűjteni emigrációbeli „szétszórt” irodalmi-közéleti tanulmányait, vitacikkeit az 1938 és 1990 közötti évekből, például a *Haladás*-ból, a *Szocializmus*-ból, a jugoszláv lapokból, az *Új Látóhatár*-ból, az *Irodalmi Újság*-ból.

⁶ <https://www.karolyi.org.hu/>. Hozzáférés: 2018. 12. 28.

⁷ Földes Anita, *Átélttem egy évszázadot: Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel*, (Budapest: Scolar, 2013), 2014.².

⁸ Bartus Tamás–Soós Eszter Petronella, *A mégiscsak szociáldemokrata: Tanulmányok Fejtő Ferencről*, (Budapest: Kossuth, 2017).

⁹ József Attila, *Összes tanulmánya és cikke 1930/1937*, szerk. Tverdota György–Veres András. (Budapest: L'Harmattan, 2018. I-II).

¹⁰ Agárdi Péter, *Értéktrend és kritika: Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*, (Budapest: Gondolat, 1982.; ugyanő: *Fejtő Ferenc testamentuma*, (Budapest: Kossuth, 2009).

- Tanulságos lenne magyarul is megjelentetni franciául írt szakdolgozatát Baudelaire-ről és német nyelvű Stefan George-diplomamunkáját.
- Máig kiadatlan kéziratban őrzött nagytanulmánya a Rajk-perről.
- Hatalmas terjedelmű magyar, francia, olasz és német levelezéséből is készülhetne egy bő válogatás, nem utolsósorban a Szép Szó és 1945 utáni újraélesztési kísérletének időszakából: értékes dokumentumok másolatai vannak meg Fejtő és Gáspár Zoltán, Komlós Aladár, Németh Andor és Remenyik Zsigmond levelezéséből.
- Paradox, hogy egykori vitapartnerével, Lukács Györggyel együtt a mai „hivatalos” magyarországi nyilvánosságban mindketten „nemzeti anatómia” alatt vannak; mindazonáltal hullámzó és éles polémiákban tetten érhető kapcsolatuk modellértékű és roppant tanulságos dokumentációért, monografikus feldolgozásért kiált.
- Érzékeny kortörténeti tanulságként publikálendő a rendszerváltozás utáni hazai és idegen nyelvű publicisztikájának válogatott gyűjteménye – reményeivel, melléfogásaival, telitalálataival együtt.

Szaporíthatnám még a kutatási teendőket, de ennyiből is látszik, hogy korántsem csupán Fejtő hagyatéka a tét, hiszen ezek a témák a XX. századi, sőt a XXI. század eleji magyar nemzeti kultúra, a nemzetközi baloldal, illetve a szociáldemokrácia, az egyetemes humanizmus és a globalizáció kori politológiai gondolkodás alapvető kérdéseibe vágnak. Ideje, hogy meginduljon egy ilyen irányú *szisztematikus tudomány- és kultúraszervező munka*: ehhez már „csak” az okos, szakszerű és hatékony koordináció hiányzik, illetve meg kellene teremteni a finanszírozás, valamint az igényes diskurzusokhoz nélkülözhetetlen jótékony szellemi aura feltételeit. Annál is inkább, mivel ma is nagy szükség lenne Fejtő ethoszára, polemikus nemzetközi tekintélyére. „Megint olyan helyzetbe kerültem – írta 2005-ben, a József Attila-centenárium idején, kiállva a baloldali, a szociáldemokrata értékek mellett –, hogy pontosan azokért az ügyekért és gondolatokért kell csatáznom, amelyekért a 30-as években a Szép Szó hasábjain kiálltunk. [...] Pontosán az európaiság, a humanizmus, az igazi hazafiság ügyében.”¹¹ Mintha ez a kontextus teremtné újra a Fejtő halála óta eltelt évtizedben, azzal a nem kis különbséggel, hogy a Fejtő-típusú álláspontok megszólalási lehetősége jelentősen összeszűkült.

Fejtő Ferenc hiányzó kortársunk. Ám nem csak ebből az aktuális szemszögből időszzerű az életműve. A mára hajazó konkrét üzenetein túl elsősorban *globális világszemléletét, rezignációval elegy derűjét, humorral átszőtt felelős tépelődéseit* tartom számunkra-valónak. Fejtő komolyan vette a felvilágosodás racionális örökségét, miközben nagyon is fogékony volt a vallások, a

¹¹ Kis Tibor, „Az európai szociális modell életképes”: Interjú Fejtő Ferencsel az unió válságáról, a blairizmusról, a magyar belpolitikáról és a József Attila-centenáriumról, *Népszabadság*, 2005. július 23.

mítoszok és a hiedelmek, a szociálpszichológiai jelenségek és a tömegérzelmek iránt. Hiányzott belőle a tudományok mindent megválaszoló magabiztossága, a vulgármarxizmus teleologikus optimizmusa, de a neoliberalizmus gőgje is. Ugyanakkor elvetette a posztmodern „ideológiátlan ideológiájának”, eklekticizmusának már-már cinikus értéknélküliségét, a történelmi folyamatok „nagy elbeszélésekké” relativizálását, a világnézetek lefokozását és a haladáselvet megkérdőjelező diskurzusfelfogását. Tudom, hogy a *posztmodern* sok mindent jelent, számos konnotációja van; nem tartom eleve káros, önáltató, negatív terminus technicusnak.¹² Mindazonáltal, főleg divattá válva a posztmodern mégis valamiféle értéknormák nélküli, „mindenkinek igaza van” szemléletet fejez ki, hiszen – e szemlélet szerint – a (persze nem könnyen tetten érhető) objektív történelmi folyamatok helyett „a nyelvben ölt testet a valóság”. Fejtő történész esszéistaként maradandó értékelvekből, történelmi tényekből, összefüggésekből és tapasztalatokból indult ki (ha nyolc évtizednyi szellemi termékenysége során módosult is némelyikük). Sebzettnek, de megőrzendőnek, kreatívan megújítandónak tartotta a humanista világértelmezést; összeméri, társadalmi, nemzeti normának a progressziót és az europээр patriotizmust. Nem hitt a haladás mindent megoldó linearitásában, de abban igen, amit József Attila úgy fejezett ki: „finomul a kín”. Egy antisztálinista demokratikus szocializmus távlatában (utópiájában?) gondolkodva, de a német fasizmus térnyerése, a szélsőjobboldal hazai előretörése és az önpusztító baloldal válsága miatt neki is ugyanaz volt az alapvető korélménye, mint a költőnek, aki nagy – bár befejezetlen – 1937-es filozófiai tanulmányában, a *Hegel – Marx – Freud*-ban így fakadt ki: „hogyan lehet [...], hogy egy hatvan millió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának?”¹³

József Attila bensőséges kultusza, lírai vonzereje és gondolati-poétikai frissessége az 1990-es években neves költőkkel megírta „legszebb öregkori verseit”.¹⁴ Fejtő felelős világképe, polemikus hevülete, bölcs humora és életszerető attitűdje alapján – kikövetkeztetve, miként vélekedne egy-egy kortendenciáról avagy magyar történeletről – „megírható” lenne az ő posztumusz kötete is: „*Érzelmes utazás a XXI. században. A száz éven túli Fejtő Ferenc legszebb esszéi*”. Vélhetően igazat adna az őt imitáló újrafogalmazásoknak, sőt még jókat kuncogna is rajtuk a „fellegek fölött”.

¹² Vö.: Agárdi Péter, *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, (Budapest: Napvilág, 2015). 202–210.

¹³ József Attila, „Hegel – Marx – Freud” in *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*. Szerkesztette: Tverdota György–Veres András, (Budapest: L'Harmattan, 2018. II. kötet), 1229.

¹⁴ „*Már nem sajog*”: *József Attila legszebb öregkori versei*, szerk.: Zelki János, (Budapest: Balassi, 1994).

Irodalom

- Agárdi, Péter. *Értékrend és kritika: Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*. Budapest: Gondolat, 1982.
- Agárdi, Péter. *Fejtő Ferenc testamentuma*. Budapest: Kossuth, 2009.
- Agárdi, Péter. *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Budapest: Napvilág, 2015.
- Assmann, Jan. *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz, 1999.
- Bartus, Tamás–Soós, Eszter Petronella. *A mégiscsak szociáldemokrata: Tanulmányok Fejtő Ferencről*. Budapest: Kossuth, 2017.
- Fejtő, Ferenc. „Levél a hazafiúságról”. *Népszava*, 1937. augusztus 31.
- Fejtő, Ferenc. *Érzelmes utazás*. [1936] Budapest: Kossuth, 2008³.
- Fejtő, Ferenc. „A választások tipológiája”. *Népszava*, 2006. február 4.
- Földes, Anita. *Átélttem egy évszázadot: Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel*. Budapest: Scolar, 2013, 2014.
- Kis, Tibor. „Az európai szociális modell életképes”: Interjú Fejtő Ferencsel az unió válságáról, a blairizmusról, a magyar belpolitikáról és a József Attila-centenáriumról. *Népszabadság*, 2005. július 23.
- Kövesdi, Zsuzsa. „Az embernek több hazát is adhat végzete”: Beszélgetés Fejtő Ferencsel. *Kritika* 10 (1989): 31–33.
- Tverdota, György, Veres András szerk. *József Attila Összes tanulmánya és cikke 1930/1937*. Budapest: L'Harmattan, 2018. I–II.
- Zelki, János, szerk. „Már nem sajog”: *József Attila legszebb öregkori versei*. Budapest: Balassi, 1994.
- <https://www.karolyi.org.hu/> Hozzáférés: 2018. 12. 28.

Suvremenik koji nedostaje: „anti-postmoderni” Ferenc Fejtő

Pregled istraživanja o Ferencu Fejtőu u desetljeću proteklom nakon njegove smrti: znanstveni rezultati i novi zadatci; izdanja djela, zbirka korespondencije, izbor iz publicistike itd.

Može li se Fejtővo životno djelo uklopiti u postmodernistički diskurs (naravno itekako ideološki) koji potvrđuje razočaranje u ideologije i „velike priče”. Ne treba li se radije ovaj korpus tekstova čitati tek kao povijesni dokument borbe „starog” pogleda na svijet? Ili naprotiv: post-postmoderna pripovijedanja proteklih desetljeća itekako aktualiziraju njegove teme i stavove? Proživljavamo li možda ponovo doba „zastarjelih razgovora” (Fejtő 1936)? Što je od toga trajno, a što nije? Može li samoodređenje „patriot Monarhije” poslužiti kao doprinos zaoštavanju nacionalne, globalizacijske, manjinske i emigracijske problematike? Što nama danas poručuje više od 80 godina staro *Sentimentalno putovanje*? Jesu li Fejtőva kulturna orijentacija i njegovo shvaćanje kulture relevantni da bi u prvoj trećini XXI. stoljeća činili kanon.

Ključne riječi: *Sentimentalno putovanje*, Szép Szó, domoljublje, migracija, Attila József, istraživački zadatci